

РОЗДІЛ 3 ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 631.115.11(477.83)

Маркович Н. В.

Львівський національний аграрний університет

ОСОБИСТІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ЛЬВІВЩИНИ: ПРОДУКТИВНІСТЬ, ЕФЕКТИВНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

Статтю присвячено специфіці розвитку особистих селянських господарств Львівщини. Визначається їх роль і місце в системі аграрного виробництва, досліджується ефективність господарської діяльності. Прогнозується перспектива їх подальшого розвитку.

Ключові слова: особисті селянські господарства, ринкове середовище, сільські території, ефективність виробництва, перспективи розвитку.

Постановка проблеми. У процесі аграрного виробництва важливу роль відіграє діяльність особистих селянських господарств – домогосподарств, які задіяні в сільському господарстві, виготовляючи продукцію цієї сфери для задоволення власних потреб та подальшого продажу. У ринковій економіці як потужний суб'єкт ринку вони не розглядаються, оскільки їх діяльність здебільшого має хаотичний характер без ефективних механізмів формування конкурентоспроможності та підвищення ефективності. Водночас в умовах різних трансформаційних та перехідних періодів, які супроводжували розвиток національного аграрного сектору, саме домогосподарства, зайняті в сільському господарстві, показали свою життєздатність до екзогенних стримуючих чинників та змін зовнішнього середовища. Враховуючи значення особистих селянських господарств для аграрного ринку та посилення конкурентного тиску на них зі сторони сільськогосподарських підприємств за рахунок ефекту масштабу виробництва, виникає необхідність виявлення перспектив їх розвитку в умовах тривалих ринкових перетворень та економічної глобалізації з урахуванням регіональних особливостей системи сільськогосподарського виробництва тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку особистих селянських господарств як специфічної складової аграрного виробництва знайшли своє відображення в працях С. А. Маслова, В. Б. Островського, І. М. Беккера, В. Б. Самсонова, М. І. Туган-Барановського, О. В. Чаянова, О. М. Челінцева [1-5]. Учені висвітлюють теоретичні питання організації виробничої та господарської діяльності в господарствах даного типу, особливості використання технічних засобів, характер мотивації до праці, обґрунтовують можливі шляхи еволюційного їх розвитку. У сучасних умовах проблеми функціонування дрібнотоварного сектору в системі аграрного виробництва досліджували такі науковці, як В. Г. Андрійчук, М. Я. Дем'яненко, М. І. Кісіль, В. В. Липчук, Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк, П. М. Макаренко, М. Й. Малік, Л. В., І. В. Прокопа, П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин та інші [6-15].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на ґрунтовний аналіз,

здійснений у працях наведених авторів, проблема ефективного розвитку особистих селянських господарств в ринковому середовищі потребує подальших теоретико-методологічних досліджень та практичних розробок. Не вирішеними залишаються особливості трансформації особистих селянських господарств у підприємницькі структури та створення необхідних умов для їх інтеграції у механізм державних заходів щодо розбудови і відродження сучасного українського села, що ще раз підкреслює актуальність проведення дослідження.

Мета статті. Здійснити оцінку сучасного стану розвитку особистих селянських господарств Львівщини, окреслити основні проблеми та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Трансформаційні процеси в аграрному секторі економіки України відбуваються постійно та безперервно. Проте ситуація, що сформувалася у ньому, залишається досить складною й суперечливою. У своїй більшості аграрні формування займаються тільки вирощуванням сільськогосподарських культур, які мають високий рівень рентабельності (зернові культури, ріпак тощо). Водночас підприємства нового типу не зацікавлені у розвитку сільських населених пунктів, поліпшенні їх благоустрою та добробуту. Звертається увага на таких останніх тенденціях, як поглинання сільського господарства фінансово міцними структурами (агрохолдингами, фінансово-промисловими групами, великими компаніями), для яких інвестування в сільське господарство має тільки одну мету – одержання надприбутку сьогодні, без погляду в майбутнє й без урахування соціально-економічних проблем сільських територій. За такого сценарію розвитку аграрне виробництво стає сировинним додатком цих структур, втрачаючи своє призначення – виробництво широкого спектра сільськогосподарської продукції, що призведе до знищення українського села, його культури тощо.

Наслідком кризи розвитку сільських територій і сільського господарства стали відсутність мотивації до праці, безробіття, бідність та трудова міграція; загрозливих темпів набуває деградація демографічно-відтворювального, а відтак і трудового потенціалу села; відбувається деіндустріалізація сільського господарства. Значна частина сільського населення мігрує до великих міст у

пошуках роботи та гідного соціального статусу. Знижується привабливість та престиж аграрної праці через низький рівень її оплати та через недоліки щодо умов на робочих місцях. Проте у разі поліпшення соціально-економічної ситуації на селі аграрні підприємства отримають високомотивованих, соціально захищених робітників, праця яких буде гідно оплачуватися.

Особливої уваги заслуговує хаотичність функціонування суб'єктів аграрного виробництва, відсутність належного контакту між науковим та підприємницьким середовищем, низький рівень розвитку кооперативного руху в аграрній сфері та інтеграційних процесів сільськогосподарських виробників й переробних підприємств. Усе це вимагає регулювання процесу капіталізації в аграрному секторі, виведення його із простору ринкової спонтанності.

Провідну роль у вирішенні зазначених проблем відіграє дрібнотоварний сектор, зокрема особисті селянські господарства. За сучасних умов даний сегмент аграрного виробництва значною мірою формує рівень продовольчого забезпечення населення по цілій низці видів сільськогосподарської продукції, характер соціального розвитку села, дозволяє селянам отримувати можливість для економічної самореалізації без суттєвих матеріальних затрат, що стримує еміграційні процеси.

Особисті селянські господарства у всі періоди свого існування займали особливе місце у ринковому середовищі. Вони не є однорідною масою, оскільки кожне є унікальною комбінацією соціальних, економічних, культурних складових, які формують в подальшому напрями і характер діяльності суб'єктів дрібнотоварного сектору аграрного підприємства. Проте серед науковців досі ведуться дискусії щодо функціонування великотоварних і дрібнотоварних господарств. Одні наголошують на тому, що особисті селянські господарства є продуктом старої господарської системи. Вони низькопродуктивні і мають переважно споживчий характер, а тому безперспективні [14, с. 352]. Інші науковці наголошують на тому, що переваги особистих селянських господарств полягають в їх підприємливості, високій інтенсивності праці, відповідальності членів сім'ї за кінцевий результат виробництва, ощадливості у витраті ресурсів і вчасному виконанні робіт [9, с. 106]. Виступаючи на підтримку дрібного сільськогосподарського виробництва, М.І. Туган-Барановський зазначав, що «головною підвалиною стійкості дрібного сільського господарства є не економічні переваги його над великим господарством, а та поважна обставина, що господарство провадиться для забезпечення існування самого виробника» [3, с. 57].

На думку О. В. Чайнова «... людина, що обробляє землю своєю працею, прагне не до максимізації чистого прибутку, а до збільшення валового доходу, рівноваги виробничих факторів, балансу

виробництва і споживання, рівномірному розподілу трудових навантажень і доходів членів сім'ї протягом сільськогосподарського року» [4, с. 378]. І саме першочергова орієнтованість особистих господарств населення на задоволення власних потреб, а потім вже на отримання прибутку та адаптивність до негативних змін зовнішнього середовища, робить їх невід'ємними суб'єктами аграрного ринку.

Сьогодні особисті селянські господарства є результатом тривалого історичного процесу державного реформування аграрного виробництва, в ході якого їм практично завжди відводилася роль суб'єкта, який має пристосовуватися до умов, що створювалися. В результаті сучасні особисті селянські господарства являють собою сукупність фізичних осіб, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції у формі домогосподарств і здатні отримувати матеріальні та грошові надходження із інших джерел. Остання обставина надає їм додаткової гнучкості та стійкості в умовах конкурентного ринкового середовища.

Про місце особистих селянських господарств у сільському господарстві Львівщини свідчать дані табл. 1.

Аналіз показує, що валова продукція сільського господарства Львівщини протягом 2005-2015 рр. зросла на 26,6%, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах – у 4 рази, особистих селянських господарствах – скоротилася на 6,4%. Обчислена питома вага останніх у виробництві сільськогосподарської продукції свідчить про плавне заміщення їх ролі у сільському господарстві Львівщини сільськогосподарськими підприємствами. Проте ця обставина не дає підстави для висновку про їхню безперспективність. Сприяння й підтримка сільськогосподарської діяльності особистих селянських господарств необхідні як довгострокова державна політика з таких найважливіших причин: схильність до сільськогосподарської праці та можливість її реалізації має численні позитивні соціальні ефекти; потенційні можливості розвитку цієї категорії виробників аграрної продукції, попит на яку зростатиме; історичний досвід переконує про значущість збереження їх існування на аграрному ринку як гарантії національної продовольчої безпеки на випадок соціальних катаклізмів.

Безумовна необхідність і доцільність державної політики сприяння сільськогосподарській діяльності особистих селянських господарств зумовлює актуальність аналізу виробництва їх сільськогосподарської продукції (табл. 2).

У порівнянні з 2005 р. в 2015 р. в особистих селянських господарствах Львівщини збільшилося виробництво майже по всіх видах продукції за винятком цукрових буряків – на 95,3%, молока – на 39,3%, м'яса – на 19,3% та вовни – на 7,7%. Разом із цим у загальному виробництві питома вага особистих селянських господарств в

Таблиця 1
Валова продукція сільського господарства Львівської області, у порівнянних цінах 2010 р., млн. грн.

Форма господарювання	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2015 р.	2015 р. до 2005 р., %
Усі категорії господарств	7129,7	7370,8	8753,4	9024,9	126,6
Сільськогосподарські підприємства	738,8	1862,2	2626,1	3045,0	у 4 рази
Особисті селянські господарства, тис.	6390,9	5508,6	6127,3	5979,9	93,6
Питома вага продукції особистих селянських господарств, %	89,6	74,7	69,9	66,3	-23,3 в. п

Джерело: розраховано на основі [16, с. 23]

основному скоротилася по зернових та зернобобових культурах (21,2 в. п.), цукрових буряках (45,3 в. п.), м'ясу (36,5 в. п.). Це пов'язано з тим, що дана продукція більш активно виробляється великими сільськогосподарськими підприємствами. Помітно зросла питома вага особистих селянських господарств у виробництві яєць (12,3 в. п.). Ймовірно, вони й надалі утримуватимуть цю ринкову нішу, позиціонуючи себе як виробників яєць високої якості.

Загалом існуюча тенденція до зменшення частки особистих селянських господарств у виробництві сільськогосподарської продукції викликає певне занепокоєння. Адже для багатьох селянських сімей ведення особистого господарства має неабияке значення. Однак за останні 15 років стан розвитку цих господарств значно погіршився (табл. 3). Простежується тенденція до скорочення їх кількості на 9,3%. Площа використовуваних ними сільськогосподарських угідь зменшилася на 9,8% і склала 320,5 тис. га, а поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 43,1%. Валова продукція на 100 га с.-г. угідь протягом досліджуваного періоду аналогічно скоротилася на 6,8%, що свідчить про зниження ефективності господарювання особистих селянських господарств, а отже з часом вони поступаються потужним сільськогосподарським підприємствам. Водночас спостерігається група суб'єктів господарювання, які, не маючи статусу суб'єкта малого підприємства в аграрному бізнесі фактично набули ознак такого. Саме результати їх функціонування слід

пов'язувати як найповніше використання можливостей сектора аграрної економіки, представленою особистими селянськими господарствами.

Дослідження результативності впливу реформацийних процесів на ефективність діяльності господарюючих об'єктів регіону дозволило здійснити прогноз розвитку аграрного сектора Львівської області на віддалену – до 2025 р. перспективу (див. рис.). Отож, виробництво валової продукції сільського господарства на Львівщині до 2025 р., за нашими розрахунками, загалом зросте на 32,8% порівняно з 2015 р., в тому числі у рослинництві – на 52,3%, тваринництві – на 2,7%.

Слід зауважити, що за рахунок налагодження виробництва у сільськогосподарських підприємствах, в прогнозованому 2025 р. проти 2015 р. очікується ріст валової продукції сільського господарства у 2 рази за щорічних її приростів у рослинництві – на 283 млн грн, тваринництві – на 133,2 млн грн. Виробництво валової продукції особистими селянськими господарствами з року в рік коливатиметься в бік зменшення. Для прикладу, у 2020 р. проти 2015 р. очікується її скорочення – на 165,1 млн грн або 2,8%, а у прогнозованому 2025 р. проти 2015 р. – на 4,7% (279,2 млн грн.). Занепокоєння викликає галузь тваринництва. За нашими розрахунками тут очікується скорочення виробництва до 39,4%.

Очевидно з плином часу особисті селянські господарства втрачатимуть свої позиції на ринку, що вимагає оперативних стратегічних рішень як з боку науковців так і держави зокрема.

Таблиця 2

Виробництво основних видів продукції особистими селянськими господарствами Львівщини

Продукція	Виробництво продукції у селянських господарствах, тис. т			2015 р. до 2005 р., %	Питома вага селянських господарств у виробництві продукції всіма категоріями господарств, %			Відхилення 2015 р. до 2005 р., (+,-)
	2005 р.	2010 р.	2015 р.		2005 р.	2010 р.	2015 р.	
Зернові та зернобобові культури	341,9	298,6	455,5	133,2	54,5	47,9	33,3	-21,2
Цукрові буряки	205,7	32,6	9,7	4,7	47,0	6,2	1,7	-45,3
Картопля	1290,6	1209,9	1576,2	122,1	99,5	96,1	97,1	-2,4
Овочі	366,2	392,7	448,2	122,4	88,7	95,3	92,7	4,0
Плоди та ягоди	73,2	89,3	96,7	132,1	99,2	99,1	90,5	-8,7
М'ясо	109,9	95,9	88,7	80,7	88,6	58,1	52,1	-36,5
Молоко	899,2	633,3	545,6	60,7	96,6	96,5	95,5	-1,1
Яйця, млн. шт.	419,9	440,8	477,3	113,7	76,6	76,4	88,9	12,3
Вовна, т	13	10	12	92,3	92,9	83,3	85,7	-7,2

Джерело: розраховано на основі [16, с. 45]

Таблиця 3

Показники розвитку особистих селянських господарств

Показник	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2015 р.	2015 р. до 2005 р., %
Кількість господарств, тис.	331,3	319,4	303,5	300,6	90,7
Середній розмір господарства, ос.	3,05	3,03	3,02	3,02	99,0
Вартість валової продукції сільського господарства в порівняних цінах 2010 р., млн. грн.	6390,9	5508,6	6127,3	5979,9	93,6
у т.ч.: на 1 господарство, грн	19290	17246	20189	19893	103,1
на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	846,5	698,9	764,9	788,7	93,2
Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	355,5	319,8	322,6	320,5	90,2
Поголів'я великої рогатої худоби тис. гол.	322,1	227,8	225,2	183,3	56,9
Урожайність, ц/га: зернових	27,7	25,5	33,1	38,1	137,5
цукрових буряків	190	208	311	280	147,4
картоплі	131	131	188	170	129,8
Середньорічний надій молока на 1 корову, кг	3628	3906	4026	4199	115,7

Джерело: розраховано на основі [16, с. 152]

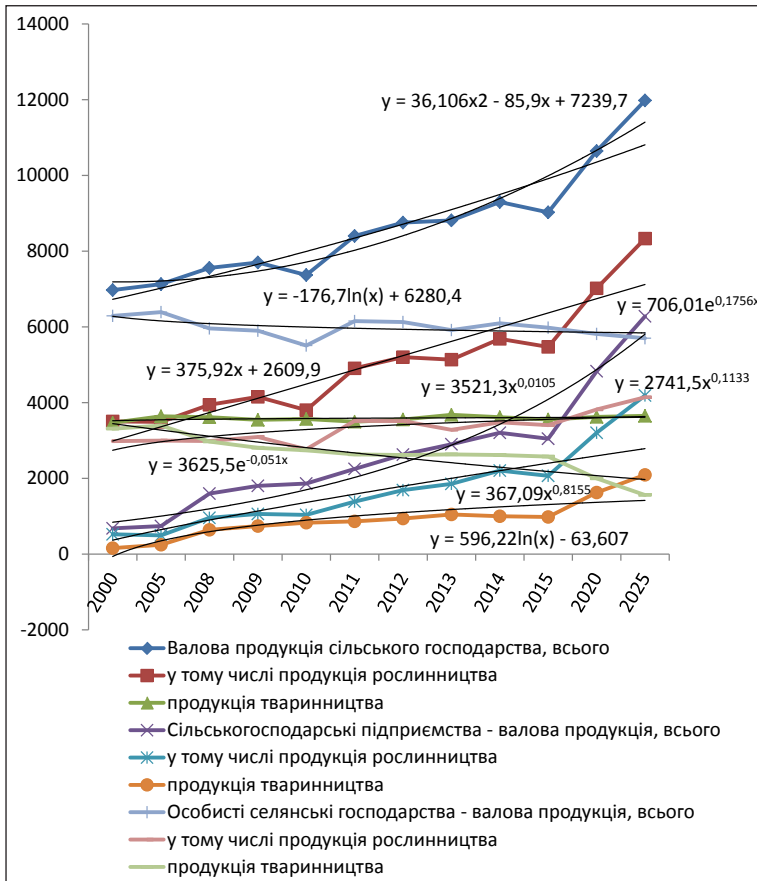

Рис. Прогноз виробництва валової продукції сільського господарства у аграрних формуваннях Львівської області, млн грн.

Джерело: розробка автора

Отже, соціально-економічна ситуація, культурний рівень населення, історичні особливості конкретного етапу розвитку держави та ступінь роз-

виненості її економіки – все це відкладає свій відбиток на стан, в якому перебувають особисті селянські господарства. Світова практика взаємовідносин державних інститутів із суб'єктами дрібнотоварного сектору аграрного виробництва свідчить про необхідність системного підходу до розвитку особистих селянських господарств. Відповідний комплекс заходів має забезпечити техніко-технологічну, інформаційну та інституційну складові, забезпечуючи перспективи їх розвитку. Запорукою ефективного функціонування в умовах економічної глобалізації для особистих селянських господарств є активізація створення міжгосподарських об'єднань кооперативного типу, що дозволить забезпечити гарантований збут вирощеної продукції, а також позитивно вплине на розв'язання проблем соціально-економічного розвитку сільських територій.

Висновки і пропозиції. В цілому ринкова економіка передбачає існування різних форм господарювання як за організаційно-правовим статусом, так і за розміром. Тому особисті селянські господарства, враховуючи їх соціально-економічне значення, повинні зайняти свою нішу на ринку аграрної продукції. Оцінюючи перспективи підприємницького розвитку особистих селянських господарств як складової аграрного виробництва, пропонується зосередити господарську активність в галузях, що не є об'єктом сільськогосподарських підприємств. Таким чином, за умов належного організаційного та інформаційного забезпечення діяльності особисті селянські господарства функціонуватимуть на якісно нових засадах, являючи собою повноцінну складову системи вітчизняного аграрного підприємництва.

Список використаних джерел:

1. Маслов С. А. Крестьянское хозяйство. Очерк экономики мелкого земледелия / С. А. Маслов. – 4-е изд. – М., 1920. – 272 с.
2. Островский В. Б. Личное подсобное хозяйство в условиях агропромышленной интеграции / В. Б. Островский, В. Б. Самсонов, И. М. Беккер и др. – М.: Наука, 1988. – 160 с.
3. Туган-Барановский М. И. Политическая экономия: популярный курс / М. И. Туган-Барановский, Т. И. Дерев'янкин. – К.: Наукова думка, 1994. – 296 с.
4. Чайнов А. В. Крестьянское хозяйство: избранные труды / ред. Л. И. Абалкин. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.
5. Челинцев А. Н. Теоретические основания организации крестьянского хозяйства / А. Н. Челинцев. – Харьков, 1919. – 178 с.
6. Андрійчук В. Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / Андрійчук В. Г. // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3.
7. Дем'яненко М. Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / М. Я. Дем'яненко, Ф. В. Іваніна // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3-9.
8. Кісіль М. І. Критерій і показники економічної ефективності малого та середнього бізнесу на селі / М. І. Кісіль // Економіка АПК. – 2001. – № 9. – С. 59-67.
9. Липчук В. В. Перспективи розвитку господарств населення / В. В. Липчук, С. М. Онисько // Економіка АПК. – 2001. – № 3. – С. 106-109.
10. Лупенко Ю. О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, В. Я. Месель-Веселяк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 182 с.
11. Макаренко П. М. Розвиток механізму державної підтримки особистих селянських господарств / П. М. Макаренко // Держава та регіони. – 2009. – № 3. – С. 45-49.
12. Малік М. Й. Теоретичні засади та напрями трансформації особистих селянських господарств / М. Й. Малік, В. М. Заяць // Економіка АПК. – 2013. – № 5. – С. 87-95.
13. Прокопа І. В. Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І. В. Прокопа, Т. В. Беркута, М. Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 74-89.
14. Саблук П. Т. Розробка аграрної (агропродовольчої) доктрини України / П. Т. Саблук, В. В. Юрчишин // Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку: інформ.-аналіт. зб. – Вип. 5 / за ред. П. Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ, 2002. – 664 с.
15. Юрчишин В. В. Село і селяни України в системі історично і суспільно зумовлених вітчизняних національних цінностей економіка / В. В. Юрчишин // АПК. – 2011. – № 3. – С. 112-122.
16. Сільське господарство Львівської області: стат. збірник. – Львів: Головне управління статистики у Львів. обл., 2016. – 198 с.

Маркович Н. В.

Львовский национальный аграрный университет

**ЛИЧНЫЕ КРЕСТЬЯНСКИЕ ХОЗЯЙСТВА ЛЬВОВЩИНЫ:
ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ, ЭФФЕКТИВНОСТЬ, ПЕРСПЕКТИВЫ**

Резюме

Статья посвящена специфике развития личных крестьянских хозяйств Львовщины. Определяется их роль и место в системе аграрного производства, исследуется эффективность хозяйственной деятельности. Прогнозируется перспектива их дальнейшего развития.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, рыночная среда, сельские территории, эффективность производства, перспективы развития.

Markovich N. V.

Lviv National Agrarian University

INDIVIDUAL FARMS OF LVIV REGION: PRODUCTIVITY, EFFICIENCY, PROSPECTS

Summary

The article is dedicated to the specific of development the individual farms of Lviv Region. Their role and place are determined in the system of agrarian production, efficiency of economic activity is investigated. The prospect of their further development is forecasted.

Key words: individual farms, market environment, rural territories, efficiency of production, development prospects.